

*Мороз О. М.,**здобувач кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

МІСЦЕ І РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу наукових підходів і визначенню місця та ролі громадських об'єднань у політичній системі сучасної демократичної держави.

Ключові слова: політична система, держава, громадські об'єднання, громадянське суспільство, демократія.

Постановка проблеми. На початку нового тисячоліття масштабні глобалізаційні зміни поставили чимало нових завдань перед людством. Від їх вирішення великою мірою залежить суспільний поступ усіх країн світу, у тому числі України, яка конституційно задекларувала себе як демократична і правова держава. Цивілізаційні виклики породжують необхідність забезпечення належного рівня правопорядку, збереження і зміцнення фундаментальних цінностей, максимального розвитку правосвідомості та збагачення правової культури кожної людини. Відтак актуалізується питання ролі громадських інституцій у політичній системі держави, поступовому формуванні громадянського суспільства, становленні та розвитку демократії і правової державності.

Основним критерієм ефективності модернізації правової системи України є гарантованість прав і свобод людини та громадянина. Цієї мети можна досягнути лише за умови достатнього рівня розвитку інститутів громадянського суспільства, зокрема, громадських об'єднань, завдяки яким спільна участь членів соціуму дозволить досягнути більшої ефективності в багатьох сферах життя – від реалізації соціальної політики до сфери державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне осмислення феномену громадських об'єднань в структурі політичної системи сучасної демократичної держави носить міждисциплінарний комплексний характер. Це соціальне явище досліджується не лише представниками юриспруденції, але й інших галузевих наук.

Розглядувана проблематика є предметом дослідження вітчизняних учених-юристів. Найбільш ґрунтовно тема правового статусу об'єднань громадян в Україні вивчалася В. Авер'яновим, Н. Гасвою, І. Жигалкіним, А. Колодій, В. Кравчук, О. Кушніренком, М. Менджул, Т. Слінько, М. Ставнійчук, В. Погорілко, Ж. Пустовіт, Ю. Шемшученком та ін.

У вітчизняній політичній науці наукові підходи щодо діяльності та функціонування громадських об'єднань розвивають українські вчені В. Барков, Є. Бистрицький, О. Вінніков, В. Головенько, Г. Зеленько, В. Кравченко, І. Кресіна, М. Михальченко, М. Обушний, О. Палій, М. Пашков, В. Ребало, Ф. Рудич, В. Скуратівський, А. Ткачук, М. Шевченко та ін.

Метою статті є дослідження феномену громадських об'єднань, а також визначення їх місця і ролі у політичній системі сучасної демократичної держави.

Виклад основного матеріалу. Важливим постулатом концепції правової держави та громадянського суспільства є визнання громадських об'єднань важливою системоутворюючою складовою частиною держави, необхідним інтегруючим елементом між державою і людиною. Незаперечність такої взає-

модії доводиться і тим, що громадські об'єднання допомагають державі стати правовою, а суспільству – громадянським.

Слід підкреслити, що за останнє десятиліття роль громадських об'єднань в Україні поступово зростає. В процесі суспільної модернізації і державного реформування вони сприяють у вирішенні певного кола завдань і функцій держави. Для прикладу, громадські об'єднання беруть активну участь у виробленні, моніторингу та формулюванні суспільної думки про механізми і напрями реалізації державної політики у різних сферах: молодіжній, соціальній, культурній, екологічній, освітній, охорони здоров'я, організації дозвілля тощо. Відтак, ці соціальні інституції на основі практичного досвіду, ініціативи, прагматизму і володіння інформацією про потреби своїх учасників, стають ефективною основою консолідації зусиль, з одного боку, членів соціуму, а з іншого – держави та громадян. Крім того, держава та громадські об'єднання – взаємопов'язані елементи політичної системи, що забезпечують розвиток один одного, здійснюючи при цьому взаємний контроль.

Посилення ролі громадських об'єднань в Україні є об'єктивною закономірністю, зумовленою потребою людей у колективній творчості, розвитку ініціативи, здібностей і визначальним показником становлення та розвитку громадянського суспільства. Підтвердженням цього є нормативне закріплення права на свободу об'єднань (асоціацій), його забезпечення та гарантування.

Право на свободу об'єднання регламентується ч. 1 ст. 36 Конституції України, яка передбачає, що громадяни України мають право на свободу об'єднання у громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [1].

Низку загальних гарантій свободи об'єднання містять міжнародно-правові акти, які ратифіковані Верховною Радою України, і відповідно до ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства. Ст. 20 Загальної декларації прав людини 1948 р. [2] закріплює право людини на свободу мирних зборів і асоціацій, забороняючи поряд з цим примушування її вступати до будь-якої асоціації. Деталізацію вказаного права можна зустріти у ст. 22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. [3] та ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [4], де зазначається, що кожна людина має право на свободу асоціації.

Реалізація цього права не може бути обмежена, крім випадків, чітко визначених законом і які є необхідними у демократичному суспільстві в інтересах державної або громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я та моральності населення або захисту прав і свобод інших осіб.

Визначальним обов'язком правової держави є невтручання як у реалізацію громадянами права на свободу об'єднання, так і в діяльність самого об'єднання, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громад-

ського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей (ч. 1 ст. 36 Конституції), цим унормовуються межі втручання держави в реалізацію права громадян на свободу об'єднання. Основний Закон України (п. 11 ч. 1 ст. 92) передбачає, що виключно законами визначаються засади утворення і діяльності об'єднань громадян [1].

У сучасній правовій системі України громадським об'єднанням визнається «добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів» (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання» [5]). Громадські об'єднання є важливим компонентом політичної системи сучасних демократичних держав.

Варто відмітити, у сучасній науці існує плюралізм поглядів на визначення поняття «політична система», що насамперед пов'язано з його міждисциплінарним характером. Вивченням різних аспектів цього предмета дослідження займаються як юридичні (загальна теорія держави і права, конституційне право), так і неюридичні науки (філософія, політологія, соціологія). Проте нас цікавлять в першу чергу позиції представників юриспруденції.

На переконання вітчизняних вчених М. Кельмана та О. Мурашина політична система – це «інтегрована сукупність державних і недержавних соціальних інститутів, які здійснюють владу, управління справами суспільства, регулюють взаємовідносини між громадянами, соціальними групами, націями, державами, що забезпечують стабільність суспільства, певний соціальний порядок» [6, с. 145].

Як зазначає учений-конституціоналіст В. Погорілко політична система України являє собою «сукупність передбачених Конституцією і законами політичних спільностей, політичних організацій та інших політичних інститутів, що забезпечують функціонування і розвиток суспільства завдяки політичній владі» [7, с. 9].

Зарубіжні учені М. Матузов і О. Малько вважають, що політична система – «це сукупність взаємодіючих між собою норм, ідей, а також заснованих на них політичних інститутів і дій, що організують політичну владу, взаємозв'язок громадян та держави». На їх думку основним призначенням цього багатовимірного утворення є забезпечення цілісності, спільності дій людей у політиці [8, с. 98].

А. Головістікова відмічає, що під політичною системою «розуміється складний комплекс державних інститутів, політичних партій, громадських об'єднань, в межах якого відбувається політичне життя суспільства, здійснюється державна і суспільна влада» [9, с. 337].

Таким чином, при висвітленні у науці проблем політичної системи, з однієї сторони, помітні тенденції до використання політологічних підходів, а з іншої – враховуються і юридичні аспекти. Спільним для існуючих дефініцій є їх спрямованість на об'єднання державних і недержавних соціальних інститутів з метою забезпечення стабільності суспільства, соціального порядку.

Враховуючи плюралізм більшості думок, можна визначити політичну систему як цілісно організовану сукупність політичних інститутів, що організують політичну владу, забезпечують взаємозв'язок громадян та держави в межах, визначених чинним законодавством.

Сучасним політичним системам властива структурна диференціація, необхідна для своєчасного ефективного реагування на суспільні і державні трансформації, а також для задоволення нових потреб. Важливим компонентом сучасної політичної системи є громадські об'єднання.

Що стосується політичної системи України, на сьогоднішній день її можна охарактеризувати як перехідну. В ній збереглися деякі ознаки колишньої системи радянського типу, пропри те, з'явилися і почали функціонувати нові політичні інститути, які повинні посприяти завершенню процесу формування демократичної політичної системи нашої держави.

Громадські об'єднання, на відміну від політичних партій, не ставлять собі за мету здобуття і реалізації політичної влади, чи здійснення контролю над нею. Вони задіяні до політичної діяльності лише постільки, поскільки це необхідно для виконання завдань, що лежать в іншій сфері життя суспільства (економічній, соціальній, культурній та ін.). Проте, хоча громадські об'єднання не ставлять собі за мету власне політичних цілей, їх діяльність об'єктивно носить політичний характер. Це доводить вже сам факт користування громадянами конституційним правом на об'єднання, що відноситься до політичних прав.

Громадські об'єднання являють собою своєрідні групи інтересів і групи впливу. Необхідно зазначити, що концепція «груп інтересів» розроблена американськими політологами А. Бенглі та Д. Труменом і ін. На думку А. Бенглі, політика – це процес взаємодії і боротьби організованих в певні групи людей за досягнення своїх цілей та інтересів. Групи інтересів – це «добровільні організації, утворені для вираження і представництва інтересів людей, які до них входять, у взаємовідносинах як з іншими групами та політичними інститутами, та і всередині самих» [10, с. 235].

У деяких випадках задоволення колективних потреб членів групи потребує владних рішень. Якщо група інтересів досягає задоволення власних інтересів шляхом цілеспрямованого впливу на інститути політичної влади, то вона характеризується як група впливу. Саме поняття «група впливу» розкриває динаміку перетворення соціально-групових інтересів, що виникають у громадянському суспільстві, в політичний фактор. Ефективність діяльності групи впливу залежить від ресурсів, якими вона володіє (майно, інформація, кваліфікація і досвід, психологічний вплив, етнічні та релігійні зв'язки тощо). Громадські організації (крім політичних партій) представляють собою різновид груп інтересів [11, с. 488].

Комплексний аналіз громадських організацій та їх впливу на розгортання процесів демократизації дав можливість проф. В. Беху висунути гіпотезу: «громадські організації є повноправними учасниками прийняття управлінських рішень у системі саморегуляції соціального організму країни, але роблять вони це не через інструменти насильницького характеру, що апріорі притаманні державі (армія, секретні служби, комітети/ради національної безпеки, поліція/міліція, розвідка і контррозвідка, митниця (деякою мірою), тюрми, виправні заклади тощо), а завдяки впливу, що ґрунтується на механізмі смислопородження і інноваційної діяльності (наука, захисні громадські ініціативи, наприклад, екологічні, антивоєнні, ресурсозберігаючі та ін.) і одночасно виконують функцію зворотної складової механізму реалізації владних повноважень державою» [12, с. 6].

З цього логічно випливає висновок, що влада, яка є соціальним інститутом, що виник і функціонує у структурі соціального організму держави, апріорі належить державі та залежить від її волі. Але провідну роль у її здійсненні має відігравати саме народ – у Конституції України зазначено: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [1].

Таким чином, специфічна роль громадських об'єднань полягає в мобілізації і активізації громадської думки, в об'єднанні людей з метою реалізації їх потреб та інтересів, що підкреслює

практичну спрямованість діяльності громадських об'єднань. Функціональне призначення діяльності громадських об'єднань різноманітне: громадський контроль над органами держави, інформування та представництво перед суспільством і державою конкретних суспільних потреб та інтересів громадян, практичне вирішення соціальних проблем населення власними силами і засобами тощо.

Виявляючи соціальні потреби громадян, не задоволені державою, громадські об'єднання сприяють у визначенні найважливіших і першочергових з них, трансформувати їх в соціальні інтереси, виробити стратегію і тактику їх реалізації через різноманітні ініціативи, проекти і програми дій. У зв'язку з цим учені справедливо відмічають, що «громадські організації мають гарну перспективу долучатися до державного управління у тій частині, де йдеться про неполітичне керівництво, оскільки політичне – це монополія саме інституту держави. У всіх інших випадках держава, якщо вона проголошує себе демократичною, має потребу широкого залучення громадськості до відправлення функцій оперативного управління з оглядкою на стратегію державної політики. Таким чином, ми теоретично визначились з топологією громадської активності у системі саморегуляції соціального організму країни» [12, с. 60-61].

Висновки. Важливість проблематики місця і ролі громадських об'єднань обумовлена, з одного боку, ступенем захищеності прав та свобод людини і громадянина, а з іншого – легітимністю самої державної влади. Адже вони, по-перше, постають гарантантами непорушності, реалізації та захисту особистих прав людини і громадянина; по-друге, є засобом самоорганізації членів суспільства та реалізації ними інтересів; по-третє, виступають ефективним інститутом демократичного контролю за функціонуванням органів державної влади і ступенем втручання держави у суспільні відносини; по-четверте, дають громадянам можливість безпосередньо впливати на процес прийняття важливих для суспільства рішень.

Роль громадських об'єднань у політичному розвитку українського суспільства визначається тим, що вони, як інститути громадянського суспільства, являють собою природний фундамент політичної демократії.

Таким чином, громадські об'єднання виступають рушійною силою, засобом змін у сучасному суспільстві, ефективним інструментом реалізації та захисту спільних інтересів, що охороняються та гарантуються Конституцією України.

Громадські об'єднання – це інструмент, з допомогою якого можна сформувати міцну демократичну державу і реформувати соціальну сферу. Роль громадських об'єднань в політичній системі визначається ще й тим, що вони відображають інтереси різних соціальних груп. Діючи через відповідні політико-правові механізми на державу, громадські об'єднання сприяють задоволенню цих інтересів, а отже, сприяють досягненню біль-

шої ефективності в багатьох сферах життя суспільства, а тому держава повинна сприяти активній громадській самоорганізації.

Література:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 (редакція від 02.03.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Загальна декларація прав людини : прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
4. Конвенція про захист прав людини та основних свобод : прийнята Радою Європи 04.11.1950 // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 13 / № 32. – Ст. 270.
5. Про громадські об'єднання : Закон України від 25.03.2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 30. – Ст. 1097.
6. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права : підручник / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
7. Погорілко В.Ф. Політична система України і проблеми її реформування / В.Ф. Погорілко // Вісник Запорізького державного університету. Юридичні науки – 2004 – № 1. – С. 7-18.
8. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько; [изд. 2-е, дополн. и перераб.]. – М. : Юристъ, 2000. – 776 с.
9. Пиголкин А.С. Теория государства и права: учебник / А.С. Пиголкин, А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев; под ред. А.С. Пиголкина, Ю.А. Дмитриева; [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Высшее образование, 2008. – 743 с.
10. Красин Ю.А. Долгий путь к демократии и гражданскому обществу: Политические исследования / Ю.А. Красин. – М. : Полис, 1996. – С. 235.
11. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке / А. де Токвиль; пер. с франц.; [предисл. Гарольда Дж. Ласки]. – М. : Прогресс, 1992. – 554 с.
12. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія / за наук. ред. В.П. Беха ; редкол. : В.П. Бех (голова), Г.О. Нестеренко (заст. голови) [та ін.]. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 680 с.

Мороз О. Н. Место и роль общественных объединений в политической системе современного демократического государства

Аннотация. Статья посвящена анализу научных подходов и определению места и роли общественных объединений в политической системе современного демократического государства.

Ключевые слова: политическая система, государство, общественные объединения, гражданское общество, демократия.

Moroz O. Place and role of public associations in the political system of the modern democratic state

Summary. The article is devoted the analysis of scientific approaches to the location and role of public associations in the political system of the modern democratic state.

Key words: political system, state, public associations, civil society, democracy.